

◄ به چه جنبه‌هایی از شخصیت حضرت فاطمه زهراعلیها السلام کمتر پرداخته‌شده‌است؟

● در روایات آمده است که حضرت فاطمه زهراعلیها السلام از آن جهت فاطمه نامیده شده‌اند که «خلق از معرفت آن حضرت ناتوانند»؛ یعنی شناخت آن حضرت به‌گونه‌ای که هست، در توان انسان‌ها نیست. این مطلب در تفسیر فرات کوفی آمده است: «وَإِنَّمَا سُبِّتَ فَاطِمَةُ لِأَنَّ الْخَلْقَ فُطِمُوا عَنْ مَعْرِفَتِهَا» (تفسیر فرات الکوفی، ص۵۸). شخصیت حضرت فاطمه زهراعلیها السلام به‌قدری عظیم است که در فضیلت بزرگ او همین بس که سوره کوثر به شأن ایشان نازل شده است. در این سوره، خداوند متعال بر پیامبر اسلامصلی الله علیه و آله منت می‌گذارد و حضرت فاطمهعلیها السلام را «خبرکنبر» می‌نامد؛ خبری که هیچ‌گاه محدود نمی‌شود. این جایگاه عظیم حضرت فاطمه زهراعلیها السلام به‌طور مستقیم با حقیقت ولایت و امامت ارتباط دارد. در واقع، مقام امامت نتیجه‌ای است از خلقت عوالم مختلف که به‌واسطه آن، بزرگان دین در عالم تجلی یافتند. شخصیت حضرت فاطمه زهراعلیها السلام را می‌توان از سه بعد مختلف مورد بررسی و تحقیق قرارداد:

۱. بعد خلقتی حضرت قبل از این عالم؛ ۲. بعد خلقت حضرت در عالم دنیا؛ ۳. مقامات معنوی که حضرت در این عالم کسب کرده یا دارا بوده‌اند.

اگر مباحث خود را بر این سه محور استوار کنیم، معارف عمیقی از این بانوی بزرگوار به دست خواهیم آورد. البته این مطالب به‌اندازه فهم ما و با توجه به روایات موجود، قابل درک و بیان است.

در خصوص خلقت حضرت فاطمه زهراعلیها السلام قبل از این عالم، مسئله تقدم رتبی خلقت ایشان بر خلقت دنیا مطرح می‌شود. در لسان روایات، این خلقت به «خلقت نوری» تعبیر شده است. روایات متعددی از ائمه معصومینعلیهم السلام درباره خلقت نوری حضرت فاطمهعلیها السلام و سایر ائمهعلیهم السلام وجود دارد که بر این حقیقت تأکید دارند.

◄ چرا از این مرحله از خلقت تعبیر به نور شده‌است؟

تعبیر به «نور» در مرحله‌ای از خلقت حضرت فاطمه زهراعلیها السلام وائمه معصومینعلیهم السلام به‌دلیل مرتبه عالی و جایگاه ویژه این وجودات مقدس است. در برخی روایات آمده است که خداوند این مرتبه از خلقت را از نور خودش منشعب کرده است. استفاده از واژه «نور» در اینجا، هم برای بیان عظمت و علو وجودی آنها و هم برای تأکید بر این نکته است که دیگر مخلوقات، به‌برکت وجود این نور آفریده شده‌اند.

ویژگی نور در این است که تاللو و درخششی دارد که اطراف خود را روشن می‌کند و به کمک آن می‌توان چیزهای دیگر را شناخت. این مفهوم در قرآن نیز به‌کار رفته است: ﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ﴾ (نور/۳۵).

در این آیه، خداوند خود را به نور تشبیه کرده و سپس از این نور به‌عنوان منبع هدایت و روشنی برای کل هستی یاد کرده است؛ بنابراین، تعبیر به «نور» درباره خلقت حضرت زهراعلیها السلام به‌نوعی بیان تمثیلی است که اشاره به مقام واسطه‌ای آن حضرت و ائمهعلیهم السلام دارد؛ مقامی که از علو وجودی خاصی برخوردار است و واسطه فیض الهی به‌مرابت پایین‌تر از خود در عوالم خلقت به‌شمار می‌رود.

◄ آیا جنبه وساطت خلقت عوالم دیگر مختص مقام خاتمیت نیست؟

در پاسخ به این سؤال که آیا جنبه وساطت خلقت عوالم دیگر مختص مقام خاتمیت است، باید گفت این جایگاه از خلقت را باید از جهتی جدا از جایگاه خلقت‌های دیگر و جایگاه عناوین مختلف بررسی کرد. خدای متعال به‌طور کلی خواسته است که نظام آفرینش به‌واسطه وسائط شکل بگیرد. در قرآن گاهی از این وسائط به ملائکه تعبیر شده است؛ اما این وسائط محدود به ملائکه نمی‌شوند. گاهی در قرآن خود ملائکه به وسائطی مجهز می‌شوند که از آن وسیله به «روح» تعبیر می‌کند: ﴿يَنْزِلُ الْمَلَائِكَةُ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَٰءَ مِنْ عِبَادِهِ» (نحل/۲). خداوند ملائکه را به‌واسطه روحی از امر خویش بر هرکس که بخواهد، نازل می‌کند. این روح همان حقیقتی است که در سوره قدر به آن پرداخته است. ﴿نَزَّلَ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ﴾ (قدر/۴). در این آیه به نازل شدن ملائکه و روح اشاره شده است. این نشان می‌دهد که «روح» حقیقتی است بالاتر از ملائکه و ملائکه به‌واسطه آن، کمالات وجودی را به موجودات دیگر افاضه می‌کنند.

در نظام طولی و عرضی آفرینش، همه امور به خداوند باز می‌گردد. طبق بعضی آیات دیگر، موجودات قبل از این عالم در عالم خزان الهی وجود داشته‌اند: ﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِفَةٌ وَمِمَّا تَنْزَلُهُ لِإِبْقَادٍ مِّمَّا تَكْتُمُونَ﴾ (حجر/۲۷). این آیه نشان می‌دهد که خزان موجودات قبل از خلق‌شدن موجودات در نزد خدا تحقق داشته و موجودات براساس مشیت الهی از آن خزان به این عالم تنزل کرده‌اند.

اگر در روایات بحث از خلقت نوری مطرح می‌شود، این مسأله مبنای برهانی دارد و در مباحث عقلی هم، به این موضوع پرداخته شده که خداوند متعال نظام آفرینش را بر اساس وسائط افاضه و اداره می‌کند. در روایات ما آمده است که ائمه معصومینعلیهم السلام و حضرت فاطمه زهراعلیها السلام نزدیک‌ترین وسائط به ذات اقدس الهی هستند و ملائکه هم به‌واسطه این بزرگواران کمالات‌شان را دریافت می‌کنند. در یک روایت آمده است: «عَنِ الْمُفَضَّلِ قَالَ: قُلْتُ لِمَوْلَانَا الضَّادِقِ علیه السلام: مَا كُنْتُمْ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ؟ قَالَ: كُنَّا أَنْوَارًا تُنْسَبُ لِلَّهِ تَعَالَى وَتُقَدَّسُ حَتَّى خَلَقَ اللَّهُ الْمَلَائِكَةَ فَقَالَ لَهُمْ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ سَبِّحُوا فَقَالَتْ أُمِّي زَيْنًا لَا عِلْمَ لَنَا فَقَالَ لَنَا سَبِّحُوا فَسَبَّحْنَا فَسَبَّحَتِ الْمَلَائِكَةُ بِتَسْبِيحِجِنَا» (بحارالانوار، ج ۲۶، ص۳۵۱).

در این روایت مفصل می‌گوید: به امام صادقعلیه السلام گفتم: شما قبل از اینکه خدا آسمان‌ها و زمین را بیافریند، کجا بودید؟ حضرت می‌فرمایند: ما اهل بیت علیهم السلام به‌صورت انوار به تسبیح و تقدیس خدا مشغول بودیم تا اینکه خدا ملائکه را آفرید. سپس خداوند باعزت و جلال، فرمود: تسبیح بگویید! گفتند: پروردگارا! ما آگاهی نداریم. خداوند به ما فرمود: شما تسبیح بگویید. سپس ما تسبیح کردیم و ملائکه به‌واسطه تسبیح ما، خدا را تسبیح کردند. این روایت نشان می‌دهد که اهل‌بیت علیهم السلام در مرتبه‌ای بالاتر از خلقت این موجودات

فاطمه زهرا علیها السلام

آینه تمام‌نمای کمالات الهی

گفت‌وگو با استاد محمدباقر تحریری

حضرت فاطمه زهراعلیها السلام شخصیتی است که شناخت ابعاد مختلفش برای انسان‌ها نه‌تنها دشوار؛ بلکه در بسیاری موارد غیرممکن به نظر می‌رسد. در کلام معصومانعلیهم السلام ایشان به‌دلیل مقام والا و بی‌بدیل خود، با لقب «فاطمه» شناخته می‌شوند؛ چراکه «خلقت از معرفت او ناتوان است.» این سخن از تفسیر فرات کوفی، به‌زیبایی عظمت شخصیتی را نشان می‌دهد که فراتر از درک بشر است. در گفت‌وگوی پیش رو با استاد محمدباقر تحریری، به بررسی ابعاد مختلف این شخصیت الهی خواهیم پرداخت. حضرت فاطمهعلیها السلام در قرآن و روایات اهل‌بیت علیهم السلام به‌عنوان یک الگوی کامل از فضائل انسانی و الهی معرفی شده‌اند. از سوره کوثر که در شأن ایشان نازل شده تا روایات متعدد، همگی بر عظمت و جایگاه ویژه ایشان دلالت دارند.

وجود داشته‌اند.

در نهایت، باید گفت که بحث از کثرت در عالم مجردات و نحوه فرض آن، مسأله‌ای سنگین است و هر عالمی احکام خاص خود را دارد.

در مورد حضرت فاطمه زهراعلیها السلام تعابیر عرشی بسیاری وجود دارد که درباره سایر معصومینعلیهم السلام این‌گونه نیامده است. یکی از این تعابیر در زیارت ایشان آمده است: «يَا مُنْتَحَنَةً افْتَحَنَكَ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَكَ فَوَجَدَكَ لِمَا افْتَحَنَكَ صَابِرَةً» (مصباح‌المنهجد و سلاح‌المتعبد، ج ۲، ص ۷۱). همچنین در زیارت جامعه نسبت به سایر ائمه معصومینعلیهم السلام آمده است: «وَخَلَقَكُمُ اللَّهُ أَنْوَارًا فَجَعَلَكُمْ بَعْضُهُمْ مُخَدِّقِينَ» (من لایضحه الفقیه، ج ۲، ص ۶۱۳).

اما این تعابیر به‌طور خاص به حضرت زهراعلیها السلام اختصاص دارد و نشان می‌دهد که این حقیقت، یک حقیقت مخفی در عوالم هستی است که به‌نوعی باید اولیای الهی به آن اعتقاد پیدا کنند. به نظر می‌رسد که حضرت فاطمه زهراعلیها السلام رمز عالم هستی است و خداوند خواسته است که این حقایق از طریق پیامبر صلی الله علیه و آله در او جلوه کند. از این‌رو، حضرت زهراعلیها السلام به این حقیقت مخفی توجه داده شده است.

این مباحث بیشتر به عوالم قبل از این عالم مربوط می‌شود. آن عالم، عالم گسترده‌ای است که قالب شکلی ندارد؛ اما گاهی برای برخی از افراد به‌صورت تمثلی یا قالب شکلی نمایان می‌شود. مثلاً در داستان حضرت آدم و حوا، پس از خلق شدن و ورود به بهشت، آنها به عرش پروردگار توجه کردند و انواری را مشاهده کردند و پرسیدند: «مگر قبل از ما کسی را آفریده‌ای؟» خداوند متعال در جواب فرمود: «آنها انواری هستند که قبل از شما آفریدم.» این رؤیت برای حضرت آدم و حوا به‌صورت تمثلی ظاهر می‌شود؛ مشابه تمثلی که جبرئیل برای حضرت مریمعلیها السلام کرد: ﴿فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾ (مریم/۱۷).

در این عوالم، حقایق غیبی وجود دارد که گاهی برای افراد تمثلی پیدا می‌کند. این موضوع یک بحث سنگین و مهم است که نیاز به توضیحات بیشتری دارد.
نحوه خلقت در این عالم
نحوه خلقت حضرت فاطمه زهراعلیها السلام در این عالم، از منظر برخی روایات به‌طور خاص بیان شده است. دسته‌ای از روایات بیان می‌کنند که خلقت نوری حضرت فاطمه زهراعلیها السلام در میوه بهشتی نمایان شد و پیامبر گرامی اسلامصلی الله علیه و آله آن میوه بهشتی را تناول کردند و سپس نطفه حضرت فاطمهعلیها السلام از آن میوه به وجود آمد. این نکته خود، یک بحث سنگین و پیچیده است که فراتر از فهم انسان‌های عادی است؛ زیرا سؤالاتی همچون این مطلب مطرح می‌شود که چگونه یک امر غیرمادی می‌تواند به امر مادی تبدیل شود؟

بنابراین، از این روایت‌ها نتیجه می‌گیریم که حضرت فاطمه زهراعلیها السلام از نظر مرتبه خلقت، خلقت خاص و متفاوتی دارند و همچنین از نظر خلقت مادی نیز دارای ویژگی‌های خاصی هستند. این امر نشان‌دهنده جایگاه والای حضرت زهراعلیها السلام در نظام آفرینش است و به‌وضوح نشان می‌دهد که ایشان در هر دو بعد، یعنی در بعد معنوی و مادی، و ویژگی‌های منحصربه‌فردی دارند که از سایر موجودات متمایز می‌سازد.

◄ برخی از کمالات حضرت زهراعلیها السلام در عالم مادی را بیان کنید؟

حضرت فاطمه زهراعلیها السلام در عالم مادی دارای کمالات علمی بسیار برجسته‌ای هستند که به‌طور ویژه از سایر افراد متمایز می‌سازد. برخی از این کمالات علمی به شرح زیر است:
کمالات علمی آن حضرت
۱. علم به حقایق هستی: حضرت فاطمهعلیها السلام به مرتبه‌ای از علم و آگاهی رسیدند که در آن به تمام حقایق گذشته، حال و آینده آگاه بودند.

حسین بن عبدالوهاب در کتاب عیون‌المعجزات به‌نقل از سلمان روایت نموده است: عمار بن یاسر به من گفت: آیا می‌خواهی چیز عجیبی را برایت نقل کنم؟ گفتم: نقل کن ای عمار! گفت: من شاهد بودم که روزی علی بن ابی‌طالبعلیه السلام وارد خانه شد. هنگامی که چشمان فاطمه بر او افتاد، گفت: نزدیک بیا تا به تو بگویم در جهان هستی چه بوده، چه هست و تا روز قیامت چه خواهد شد. عمار گفت: در این حال دیدم که علیعلیه السلام به عقب برگشت. پس من هم به دنبال او بازگشتم تا اینکه به

▪ دوشنبه ۲۸ آبان ۱۴۰۳ ■ ۱۶ جمادی‌الاول ۱۴۴۶ ■ ۱۸ نوامبر ۲۰۲۴

■ سال بیست و سوم ■ شماره ۸۲۲

که این تجلی نه بیرون از نفس است و نه عین نفس؛ بلکه نمود و ظهور از وجود نفس است.

این مثال به‌نوعی به ما کمک می‌کند تا درک کنیم که تجلی‌های الهی، همان‌طور که در نورانیت اهل‌بیتعلیهم السلام و مقام ولایتشان مشاهده می‌شود، در حقیقت به‌گونه‌ای هستند که از یک‌مرتبه بالاتر از عقل و حواس ما صادر می‌شوند. این تجلی‌ها نه به‌طور مستقیم قابل درک‌اند و نه کاملاً جدا از حقیقت خود؛ بلکه همانند یک نمود از حقیقت و وجود خودشان ظاهر می‌شوند؛ همان‌طور که ذهن انسان می‌تواند صورت‌ها و معانی را در درون خود تجلی دهد.

بنابراین، نحوه تجلی مقام نورانیت اهل‌بیتعلیهم السلام برای ما قابل ادراک دقیق نیست؛ اما می‌توانیم آن را با این مثال‌ها و مفاهیم ذهنی تقریبی درک کنیم.

◄ اسامی مختلف ائمه معصومینعلیهم السلام خصوصاً فاطمه‌زهراعلیها السلام بیانگر چه حقیقتی هستند؟

اسامی مختلف ائمه معصومینعلیهم السلام و به‌ویژه حضرت فاطمه زهراعلیها السلام، به‌طور عمیق و دقیق به کمالات و ویژگی‌های وجودی آن‌ها اشاره دارند. این اسامی نه‌گانه که به حضرت فاطمهعلیها السلام نسبت داده می‌شود، هرکدام بیانگر بعدی از کمالات روحانی و جسمانی ایشان هستند که در سطحی متعالی‌تر در دنیا و در آخرت تحقق می‌یابند.

برای مثال، نام «فاطمه» به‌معنای جداکردن یا طهارت است که به‌طور خاص اشاره به حقیقت فاطمهعلیها السلام دارد که خداوند ایشان و شیعیان واقعی او را از آتش جهنم جدا کرده است. همان‌طور که در حدیثی آمده است: «سَمَتْهُ ابْنَتِي فَاطِمَةَ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى فَطَّمَهَا وَفَطَمَ مِنْ أَحَبِّهَا مِنْ الْفَارِ» که نشان‌دهنده این حقیقت است که این اسم با کمال معنوی خاصی در قیامت تجلی می‌کند و به‌واسطه این اسم، فاطمهعلیها السلام و مجبان واقعی‌اش از عذاب آتش جهنم محفوظ خواهند ماند.

القاب و اسامی دیگر حضرت مانند «مبارکه»، «زهرا» و «بتول» نیز، هرکدام به‌نوعی تجلی از کمالات دیگر ایشان را بیان می‌کنند:

● «مبارکه» به‌معنای برکت‌یافته است و اشاره به آن کمال معنوی است که ایشان باعث برکت و رشد روحانی در میان پیروان خود هستند.

● «زهرا» به‌معنای درخشان و روشن است که به نورانیت و شکوه روحانی ایشان اشاره دارد.

● «بتول» به‌معنای جدا از دنیا و توجه کامل به خداوند است که بیانگر مقام و جایگاه ویژه ایشان در نزد خداوند است.

بنابراین، هریک از اسامی حضرت فاطمه زهراعلیها السلام به‌نوعی تجلی از کمالات مختلف آن حضرت در بعد جسمانی و روحانی است که در نهایت در قیامت و در پیشگاه خداوند به‌طور کامل و عالی ظهور خواهد یافت.

◄ لطفاً به‌طور مختصر به مقام شفاعت کبری اشاره کنید.

مقام شفاعت کبری، به مقام شفاعت حضرت محمدصلی الله علیه و آله در روز قیامت اشاره دارد که در آن حضرت به‌عنوان بالاترین واسطه برای رساندن انسان‌ها به کمال نهایی خود عمل می‌کند. حتی کمالات انبیاعلیهم السلام نیز هریک به‌واسطت این حقیقت، ظهور می‌کند. این شفاعت ویژه، به‌ویژه برای شیعیان آن‌حضرت تجلی می‌یابد و آنها را از عذاب ابدی نجات می‌دهد. مقام شفاعت کبری از طریق پیامبر اسلامصلی الله علیه و آله به ظهور می‌رسد و در حقیقت، در روز قیامت به‌عنوان یک شفاعت الهی برای اهل ایمان خواهد بود.

گفت‌وگو، ویرایش و تنظیم: حمید کرمی

- پی‌نوشت‌ها**

۱. ای امتحان شده‌ای که خدا تو را امتحان کرد؛ خدایی که تو را قبل از اینکه (در این عالم) بیافریند، شما را (در عالم دیگر) آفرید؛ پس تو را نسبت به آنچه امتحان کرد، صبرکننده یافت.

۲. خداوند شما را انواری آفرید و شما را بر عرش خویش حاکم کرد.